

**Vědeckotechnická revoluce
a dělnická třída za socialismu**

Soudobá etapa dějinného vývoje lidstva se zakládá na velmi hluboké revoluční přeměně celého systému vědy a techniky. Tuto přeměnu charakterizují nejen četné jednotlivé revoluční převraty v oblasti praktického i teoretického ovládnutí skutečnosti, nýbrž i vzájemné prolínání soudobé revoluce v technice a ve vědě a jejich spojení, které označujeme specifickým názvem vědeckotechnická revoluce.

Vědeckotechnická revoluce, která se stále širě rozvíjí přibližně od poloviny XX. století, je neobyčejně složitým procesem, probíhajícím v mnoha rovinách. Rozvíjí se v mnoha směrech a obsahuje celou řadu různých revolučních jevů, zásadně nových vědeckotechnických přeměn a svými rozměry i svou kvalitou podstatných kroků kupředu prakticky ve všech oblastech techniky, vědy a jejich vzájemného působení.

Tyto změny jsou organickou součástí soudobého společensko-historického pokroku, jehož základem je přechod od kapitalismu ke komunismu. Zákonité procesy probíhající v systému věda – technika, v němž se vlastně bezprostředně uskutečňuje vědeckotechnická revoluce, působí různě na tento přechod v kapitalistických a socialistických zemích. V důsledku toho je nezbytné ukázat specifikum působení vědeckotechnické revoluce na různé stránky společnosti v podmínkách různých společenských systémů a odhalit sociální důsledky této revoluce, včetně jejího vlivu na dělnickou třídu za socialismu.

Avšak řešení tohoto úkolu se musí opírat o předběžné propracování tohoto aspektu dialektickomaterialistické teorie vědeckotechnické revoluce: o vypracování takové interpretace celé mnohotvárnosti nových revolučních jevů probíhajících v sou-

dobém systému věda – technika, která by umožňovala v teoretické rovině charakterizovat specifikum vědeckotechnické revoluce samé jako zvláštního jevu v permanentním procesu rozvoje vědy a techniky. V opačném případě nebude možné oddělit sociální důsledky prostého vědeckotechnického pokroku od sociálních důsledků zvláštního jevu tohoto pokroku, jakým je vědeckotechnická revoluce.

Problém teoretického pojetí specifika vědeckotechnické revoluce jako zvláštního procesu probíhajícího v systému věda – technika poutá v poslední době pozornost rostoucího počtu vědeckých pracovníků jak v naší zemi, tak v zahraničí. Problém zajímá nejširší vrstvy společnosti právě proto, že jeho řešení umožní podrobně a hluboce porozumět zvláštnostem působení vědeckotechnické revoluce na společnost. Tato pozornost a tento zájem vedly v SSSR k vytvoření dost obšírné literatury.¹

Při řešení této otázky směřuje úsilí sovětských badatelů i mnohých vědců v ostatních socialistických zemích především k objasnění principiálních rozdílů mezi soudobou vědeckotechnickou revolucí a revolučním rozvojem vědy a techniky v minulosti. Toto úsilí umožnilo už dost podrobně popsat mnohotvárnost nových revolučních procesů v soudobém systému věda – technika a definovat ji co nejobecněji jako proces organického sepětí takových relativně samostatných revolučních převratů, jako je soudobá obecně vědecká a obecně technická revoluce, jejichž specifikum vyžaduje vytvořit socialistické výrobní vztahy, aby byly vymoženosti vědy a techniky plně využívány pro dobro celé společnosti.

¹ Viz např.: *Sovremennaja naučno-těchničeskaja revoljucija. Istoričeskoe issledovanie*. Moskva 1970; *Process prevraščenijs nauki v neposredstvennuju proizvoditelnuju silu*. Moskva 1971; Meleščenko, J. S., Suchardin, S. V.: *Lenin i naučno-těchničeskij progress*. Moskva 1969; Nikolskij, N. M.: *Naučno-těch-*

ničeskaja revoljucija: mirovaja ekonomika, politika, naselenije. Moskva 1970; *Socializm i naučno-těchničeskaja revoljucija*. Leningrad 1971; *Celovek, nauka, tehnika*. Moskva 1973; *Naučno-těchničeskaja revoljucija i socializm*. Moskva 1973.

Badatelé v kapitalistických zemích zaujmají zásadně odlišný postoj, pokud jde o zkoumání zvláštností soudobé vědeckotechnické revoluce. Pokoušejí se vykládat ji jako prosté pokračování vědecké revoluce, která začala v epoše vzniku kapitalistických výrobních vztahů. Tak v knize amerického badatele Carila Haskinse *Vědecká revoluce a mezinárodní politika*² se zdůrazňují takové myšlenky, jako „mohutný rozvoj vědy a techniky není novým jevem“; „směr tohoto rozvoje se za několik posledních let sotva zvlášť změnil, avšak — jak všichni dobře víme — rozsah tohoto rozvoje, mnohotvárnost jeho projevů a rychlost, jíž působí na okolní svět, se natolik zvětšily, že se už staly téměř nedostupnými našemu chápání“; „vědecká revoluce na Západě, revoluce, která proběhla hlavně v období od Galilea a Koperníka po newtonovskou dobu, si uchovala svůj význam do našich dnů“. Zde se zřetelně projevuje snaha redukovat soudobou vědeckotechnickou revoluci na prostý kvantitativní rozdíl ve srovnání s vědeckou revolucí XVI.—XVII. století.

Takové hledisko není vůbec náhodné. Vyjadřuje jednoznačně buržoazní postoj, buržoazně apologetické pojetí soudobé vědeckotechnické revoluce, neboť kapitalismus spojuje svůj vznik, rozvoj i své konečné vítězství nad feudalismem právě s vědeckou revolucí XVI.—XVII. století a s využitím jejích výsledků v průběhu průmyslové revoluce v XVIII.—XIX. století. Proto tváří v tvář novému převratu ve vědě a technice snaží se kapitalismus přesvědčit sebe i celý svět, že v současné době pokračuje právě ta vědecká revoluce, která vedla ke konečnému vítězství kapitalistických výrobních vztahů. Není proto náhoda, že buržoazní badatelé projevíli v poslední době neočekávaně velký zájem o analýzu specifika revoluce ve vědě, která probíhala v XVI.—XVII. století.³ Tito badatelé se nesnaží pochopit specifičnost vědeckotechnické revoluce prizmatem zvláštností

zmíněné revoluce ve vědě, k níž cítí zvláštní náklonnost. nýbrž redukovují tuto specifičnost na zvláštnosti oné revoluce ve vědě. Tím projevují buržoazní omezenost a metafyzický přístup k řešení problému teoretického pojetí charakteru soudobé vědeckotechnické revoluce.

Jediným vědeckým přístupem k řešení tohoto problému může být jen analýza vědeckotechnické revoluce s pozic dialektickomaterialistické filozofie. S těchto pozic je věda zkoumána jako specifický komponent lidského poznání vůbec a technika jako prvek výrobních sil nebo v širším smyslu jako organický moment *praktického* přetváření skutečnosti společností. Proto vědeckotechnickou revoluci, která zahrnuje revoluční převraty v systému vědy i v systému techniky splývající v jediný celek, můžeme úhrnem charakterizovat jako jeden z konkrétních projevů obecných zákonitostí jednoty poznání a praxe a jejich objektivního vzájemného vztahu. Základem teorie vědeckotechnické revoluce musí tedy být obecné představy o souvztáznosti praxe a poznání vůbec a techniky a vědy zvláště.⁴ Takové představy propracovává na materialistické, skutečně vědecké bázi marxisticko-leninská filozofie, jejíž klasikové poprvé v dějinách odhalili materialistický základ společensko-historického procesu, determinaci všech společenských vztahů materiálními, výrobními vztahy, které se utvářejí v souladu s úrovní vývoje výrobních sil (konec konců v souladu s technikou, kterou lidé disponují v dané etapě svého dějinného vývoje). V důsledku toho historickomaterialistické dialektické učení o vztahu praxe a poznání i techniky a vědy jako specifických společenských jevů tvoří metodologickou základnu pro vypracování obecné teorie vědeckotechnické revoluce.

Při odhalování specifičnosti soudobé vědeckotechnické revoluce je v četných pracích nejčastěji zobrazována jako proces probíhající v systému věda — technika,

² Haskins, C.: *The Scientific Revolution and World Politics*. New York 1964.

³ *The History of Science. Origins and Results of the Scientific Revolution*. Glencoe 1951; Hall, A. R.: *The Scientific Revolution 1500—1800*. New York 1962; Kerney, H. F.: *Origins of the Scientific Revolution*. Longmans 1966; *The Scientific Revolution*. New York 1970; Briggs, R.: *The Scientific Revolution*.

of the Seventeenth Century. London 1969.

⁴ Obecná koncepce vědeckotechnické revoluce jako specifického projevu jednoty praxe a poznání je objasněna v autorově stati: *Vzájemsvaz praktiki i poznanija*. In: *Leninskaja teorija otrazhenija i sovremennaja nauka*. Tom I. Otrazhenije, poznanije, logika. Sofia 1973.

který nelze redukovat na žádný jiný.⁵ Na druhé straně při analýze sociálních důsledků vědeckotechnické revoluce se zdůrazňují ty procesy ve společnosti, které jsou vyvolávány základními změnami a procesy v systému věda – technika. V obou případech zůstává v pozadí hlavní sociální základ jak vědeckotechnické revoluce vcelku, tak jejího zpětného působení na společnost. Ze zorného pole mizí sociální procesy, které podmiňují nejen odpovídající přeměny v systému věda – technika, nýbrž i organické spojení tohoto systému a jeho změn s celým společenským organizmem.

Marxisticko-leninské učení o jednotě praxe a poznání, vědy a techniky v principu umožňuje nejen charakterizovat vědeckotechnickou revoluci jako zvláštní proces ve vědě a technice, nýbrž i odhalit hlubokou sociální podmíněnost tohoto procesu a ukázat konkrétní sociální mechanismus vzniku a rozvoje vědeckotechnické revoluce v podmínkách socialismu a rovněž sociální determinaci jejího určitého a vcelku přesto omezeného rozvoje za kapitalismu. V této stati právě zdůrazníme především určující aspekt sociální determinace vědeckotechnické revoluce jako zvláštního procesu v systému věda – technika, abychom pak odhalili základní zákonitost působení vědeckotechnické revoluce na dělnickou třídu za socialismu.

*

K velké mnohotvárnosti nových revolučních jevů a procesů spjatých s vědeckotechnickou revolucí patří i soudobá revoluce ve výrobních silách.

Soudobá revoluce ve výrobních silách nemůže být podle některých autorů postavena na roveň s vědeckotechnickou revolucí,⁶ protože probíhá v systému materiální výroby, a nikoli v systému věda – technika. Pro jiné je tato revoluce, kterou často také nazývají „revolucí ve výrobě“, právě vědeckotechnickou revolucí vcelku.⁷

Obě tyto koncepce ovšem přihlížejí k některým skutečným souvislostem, které se projevují v soudobém vědeckotechnickém pokroku. Soudobá revoluce ve výrobních silách je na jedné straně vyvolávána počínajícím převratem ve vědě a technice a probíhá v souladu s reálnými výsledky dosahovanými vědou a technikou, na straně druhé se stává objektivním základem rozvoje vědeckotechnické revoluce vcelku a vyvolává řadu problémů, které mohou být řešeny jen základní přeměnou celého systému věda – technika. To znamená, že existuje určitá závislost revoluce ve výrobních silách na vědeckotechnické revoluci na jedné straně a na straně druhé závislost vědeckotechnické revoluce na revoluci ve výrobních silách. Která z těchto závislostí je hlavní a určující? Zdůvodněná odpověď na tuto otázku právě umožní pochopit specifičnost vědeckotechnické revoluce a základní linii jejího působení na společnost.

Především soudobá revoluce ve výrobních silách – automatizace výroby, jež je svou podstatou revolucí v technologickém způsobu výroby a představuje základní změnu ve vztahu člověka a techniky při realizaci funkcí materiální výroby⁸ – se naprosto nevyvíjí mimo systém věda – technika. Je bezprostředně zahrnuta do tohoto systému potud, pokud představuje zvláštní technickou revoluci – revoluci v samém technologickém způsobu materiální výroby. *Sama vědeckotechnická revoluce* není určitým svým aspektem ničím jiným než soudobou revolucí ve výrobních silách, tj. vědeckotechnická revoluce je s ní spjata bezprostřednějšími a těsnějšími vztahy, než je závislost mezi dvěma zásadně odlišnými systémy, jako jsou věda – technika a materiální výroba. Systém materiální výroby se nyní stává v rostoucí míře komponentem nejen systému techniky, nýbrž i vědy, neboť organicky obsahuje techniku i vědu jako nutné podmínky svého fungování a rozvoje.

⁵ Viz např.: Fadějev, E. T.: *O sušnosti naučno-techničeskoj revolucii*. In: *Sorevnovanije dvuch sistēm. Raboči klass v uslovijach NTR*. Moskva 1971, s. 389.

⁶ Tamže, s. 389. 394.

⁷ Autoři sovětsko-československé práce *Celovek, nauka, technika*, Moskva 1973, např. definují vědeckotechnickou revoluci jako revoluci ve výrobních silách (s. 352).

⁸ O podstatě jakékoli revoluce ve výrobních si-

lách viz v statích autora: *Vzaimosvjaz revolucij v razvitií materialnogo proizvodstva i jeststvovaniia*. In: *Praktika i poznaniie*. Moskva 1973, s. 61; *Automatizacija a revolucija naukovotecnica*. In: *Czlowiek i światopogląd*. N 11/12, 1972, s. 32. Obecnou charakteristiku revoluce ve výrobních silách a také analýzu dialektiky dějinného střídání technologických způsobů výroby viz v autorově knize *Dialektika otráženiia i vzaimodejstvija v evolucii materii*. Moskva 1974.

Revoluce ve výrobních silách je dále vyvolávána nejen vědeckými a technickými úspěchy v podmínkách vědeckotechnické revoluce, nýbrž i vlastní objektivní logikou přeměn existující materiální výroby v principiálně novou technologickou formu. V kterékoli dějinné etapě, a to i v podmínkách soudobé vědeckotechnické revoluce, není *objektivním základem* rozvoje výrobní techniky vůbec a provedení té nebo oné technické revoluce zvláště nic jiného než právě objektivní logika materiální výroby samé, než protiklady, které jsou výrobním silám vlastní.

Jde o to, jak poprvé ukázal Marx, že se materiální výroba rozvíjí a přechází z jedné své technologické formy v druhou naprosto ne proto, že věda činí objevy, jejichž vlastní obsah určuje tento vývoj a tyto přechody, nýbrž především proto, že v existující formě materiální výroby samé vznikají vnitřní rozpory. „Vývoj rozporů určité historické výrobní formy,“ píše o této otázce Marx, „je jedinou historickou cestou jejího rozkladu a utvoření nové.“⁹ *Všeobecný zákon* materiální výroby spočívá podle Marxe právě v tom, že „materiální možnosti následující formy výroby – jak technologické podmínky, tak i jim odpovídající ekonomická struktura podniku – se vytvářejí v předcházející formě.“¹⁰ To znamená, že revoluce ve výrobních silách, která se podle Marxe „projevuje jako revoluce technologická“ a s níž zároveň „nastupuje rovněž i revoluce ve výrobních vztazích“,¹¹ je vyvolávána v první řadě rozpory vznikajícími v samých výrobních silách.

Tyto rozpory vyvolává zostření protikladů mezi výrobou a spotřebou na určité etapě vývoje dané společensko-ekonomické formace. Rozšíření lidských potřeb vyžaduje od výrobních sil, aby fungovaly efektivněji. Toho může být dosaženo jen odpovídající přeměnou jejich struktury, jen základní změnou vzájemných vztahů jejich lidské a technické složky předáním některých výrobních funkcí vykonávaných člověkem principiálně novému druhu techniky. K. Marx výstižně odhalil tento objektivní základ každé revoluce ve výrob-

ních silách na příkladu takové revoluce, jakou byl přechod od ruční výrobní technologie k strojní: „Když se v Anglii trh rozvinul tak, že mu ruční práce už nemohla stačit, vyvstala potřeba strojů. Pomýšlelo se tedy na použití vědy, mechaniky, která byla v osmnáctém století již úplně hotová.“¹²

Podle Marxe tedy základem přechodu od ruční práce k práci strojové jako specificky kapitalistické revoluci ve výrobních silách naprosto nebyly výsledky vědy, především mechaniky, ačkoli bez využití těchto výsledků by daný přechod nebyl možný. Objektivní sociálně ekonomický základ tohoto přechodu tvořily rozpory mezi nezbytností radikálně zvýšit efektivnost fungování výrobních sil a neschopností dosáhnout tohoto zvýšení v rámci ručního technologického způsobu výroby, v rámci rozvoje techniky jen jako *techniky nástrojů*. Při tom, jak ukázal Marx v „Kapitále“, právě rozpory ruční výroby s pomocí nástrojů, rozpory, které plně dozrály v polovině osmnáctého století, určovaly svou specifickou funkci nové (strojové) techniky, jejíž vytvoření bylo objektivně nutné pro vyřešení těchto rozporů.

Analogicky i v naší době přechod od mechanizovaných výrobních sil k automatizovaným, ačkoli probíhá díky využití výsledků vědy, se nikterak neuskutečňuje jen v důsledku vědou učiněných objevů a získaných poznatků. Základem této soudobé revoluce v technologickém způsobu výroby a zároveň i ve výrobních silách jsou tak jako dříve vlastní rozpory mechanizované formy materiální výroby. Specifčnost právě těchto rozporů, a nikoli úspěchů soudobé vědy, určuje okolnost, že jedinou cestou k dalšímu radikálnímu zvýšení efektivnosti vysoce mechanizované výroby se stává její automatizace. Její podstata spočívá v tom, že se různým druhům informačních a řídicích automatů předávají funkce zpracování informací, které dříve vykonával člověk v průběhu výrobních procesů pomocí různorodé strojové techniky, a také funkce řízení dané techniky na základě zpracování informací. To znamená, že automatizace je záměnou du-

⁹ Marx K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1954, s. 518.

¹⁰ Marks K.: *Mašiny. Primeněníje prirodnych sil i nauki*. In: *Voprosy istorii jestestvoznaniia i tehnikii*, 1968, vyp. 25, s. 51.

¹¹ Tamže.

¹² Marx K., Engels B.: *Spisy*, sv. 4. Praha, SNPL 1958, s. 170.

ševní práce člověka, zatímco mechanizace nahrazuje jeho fyzickou práci, tj. spočívá v tom, že se různým druhům mechanické (strojové) techniky předávají výrobní funkce spjaté s přeměnou hmoty a energie (nikoli informací) v průběhu výroby materiálních statků.

Specifičnost každé revoluce v technologickém způsobu výroby spočívá především v tom, že má obecně technický charakter. Představuje jednu určitou přeměnu techniky a výroby. Zároveň však obsahuje tak říkajíc potenciálně, v redukované podobě *ohromnou mnohotvárnost* jednotlivých revolučních přeměn v různých sférách techniky, výroby a praxe vcelku. Tato mnohotvárnost se rozvíjí v podstatě v souladu s objektivní logikou šíření dané revoluce v technologickém způsobu výroby na ty nebo ony oblasti výroby a druhy techniky a na první pohled je chápána jako souhrn zcela samostatných, zvláštních technických revolucí. Tyto revoluce se zdají absolutně nepřeveditelnými (v tom smyslu, v jakém se jednotlivé jevy převádějí na svou podstatu) na nějakou jednu fundamentální revoluční přeměnu. Sama o sobě ovšem ta nebo ona revoluce v technologickém způsobu výroby není bezprostředně tou obecně technickou revolucí, která se rozvíjí v období jejího průběhu. Avšak první se liší od druhé jen tak, jako se *podstata* odlišuje od mnohotvárnosti svých vlastních různých *projevů*.

Ve vztahu k soudobé revoluci v systému techniky to znamená, že automatizace představuje vnitřní jednotu celé mnohotvárnosti jednotlivých revolučních přeměn v těch nebo oněch oblastech techniky, tvořících ve svém souhrnu soudobou obecně technickou revoluci v té podobě, v níž se bezprostředně jeví v různých sférách techniky, výroby a praxe vcelku. Zřejmě není nutné zvlášť dokazovat, že soudobé chemické a mikrofyzikální metody výroby lze uskutečnit jen pomocí automatiky, že proces uvolnění energie atomu může být jen automaticky řízeným procesem, že pokrok v ovládnutí vesmíru jde ruku v ruce s pokrokem při vytváření automatů atd.

Ve vztahu k obecně technické revoluci naší doby vystupuje tedy soudobá revoluce ve výrobních silách (jejíž podstatou je automatizace, přechod k novému tech-

nologickému způsobu výroby ve srovnání s mechanizací) jako objektivní základ a vnitřní jednotka celé mnohotvárnosti jejích projevů. Nyní prozkoumáme souvislost revoluce ve výrobních silách se soudobou obecně vědeckou revolucí jako zvláštní složkou vědeckotechnické revoluce.

Když se ve výrobě vyhrocují rozpory, které může vyřešit jen odpovídající revoluce v technologickém způsobu materiální výroby a na jejím základě přeměny celého systému techniky, nutně vznikají zcela nové, zásadní problémy technického pokroku. Řešení těchto problémů vyžaduje za prvé využít celé dříve vytvořené zásoby vědění a za druhé rozvinout zásadně nové, základní vědecké výzkumy, které nemohou být provedeny v rámci existujícího systému vědění a vyžadují tudíž vytvořit nové oblasti vědy a přeměnit existující systém poznání světa v zásadně nový systém věd. Proto v průběhu té nebo oné revoluce v technologickém způsobu výroby začíná proces odpovídající specifičnosti problémů této revoluce – *proces spojování vědy s technikou a výrobou*, který zahrnuje dvě stránky, jež jsou v plné míře charakteristické i pro soudobou vědeckotechnickou revoluci.

První z těchto stránek je využití výsledků, kterých dosáhla věda dříve logikou vlastního rozvoje. Právě tato stránka soudobého vědeckotechnického pokroku se ve skutečnosti absolutizuje těmi koncepcemi vědeckotechnické revoluce, které ji vykládají jako obecně technickou revoluci vyvolanou a uskutečněnou revolucí ve vědě, jež vznikla vlastní logikou jejího rozvoje. Autorům této koncepce přitom uniká fakt, že právě automatizace podmiňuje skutečnost, že se v naší době užilo celé řady fundamentálních výsledků vědy, jichž bylo dosaženo už v první polovině XX. století, tj. v epoše mechanizovaného technologického způsobu výroby. Tyto výsledky nemohly být zásadně využity v praxi na základě pouhé mechanizace a musely čekat na věk automatizace, aby získaly odpovídající oblasti technické aplikace a našly své vyjádření v zásadně nových technických a technologických úspěších.

Druhou stránku spojení vědy s výrobou na základě té či oné revoluce v technologickém způsobu výroby tvoří proces budo-

vání zásadně nového systému vědy, proces nevidaný svým tempem i rozsahem. Tento proces probíhá převážně v souladu s objektivní logikou vzniku a rozvoje obecně technické revoluce. Neboť tato logika chápaná ve vztahu k systému vědy je logikou vzniku takových problémů technického pokroku, jejichž řešení vyžaduje, aby se vytyčily zásadně nové problémy poznání a aby věda překročila rámec problematiky, která může být vytyčena a řešena v rámci už vytvořených věd.

Už dějiny mechanizace – této revoluce v technologickém způsobu výroby, kterou uskutečnil kapitalismus v XVIII.–XIX. století – ukázaly, že systém vědění vytvořený na staré praktické základně může jen částečně sloužit k řešení problémů, které vznikají v průběhu revoluce v technologickém způsobu výroby, a že proto tento systém jako celek musí být přeměněn v souladu s charakterem těchto problémů. Tato přeměna je přitom specifickou revolucí celého systému vědění.¹³

Když Marx analyzoval užití vědy ve výrobě v souvislosti se vznikem kapitalistického způsobu výroby (tj. z *technologického hlediska* strojového velkopřemyslu), konstatoval, že tento výrobní způsob „jako první staví přírodní vědy do služeb bezprostředního výrobního procesu, zatímco rozvoj výroby poskytuje naopak prostředky k teoretickému podmanění přírody“, že „v tomto výrobním způsobu se poprvé vytyčují praktické problémy, které mohou být řešeny jen vědecky“.¹⁴

V důsledku toho začíná proces přeměny *teoretického vědění* v bezprostřední výrobní sílu (přechod vědy ve svůj protiklad, v odpovídající techniku a technologii), zatímco se dříve v bezprostřední materiální výrobní sílu přeměňovaly v jádře *empirické* poznatky. A tuto přeměnu vědy v bezprostřední výrobní sílu Marx ukazuje jako proces založený na zásadním přetváření materiální výroby v průběhu kapitalistické revoluce ve výrobních silách. „Zkušenosti, pozorování a potřeby výrobního procesu samého nyní poprvé dosáhly rozměrů,“ píše Marx o této otázce, „které umožnily a učinily nezbytným využití vě-

dy... kapitalistická výroba přeměňuje materiální výrobní proces ve využívání *vědy ve výrobě* – ve vědu užitou v praxi.“¹⁵

V podmínkách soudobé revoluce ve výrobních silách se tento proces přeměny vědy v bezprostřední výrobní sílu dále rozvíjí. Především se rozšiřuje na řadu nových oblastí poznání. Začleňují se do něho (v souvislosti se specifickými problémy vyvstávajícími v průběhu automatizace) vědy, které by se nikdy nemohly změnit v bezprostřední výrobní sílu v rámci jen takové revoluce v technologickém způsobu výroby, jakou je mechanizace. Jenom díky potřebám automatizace a jejím možnostem přeměnit široké spektrum přírodních procesů ve výrobní činitele mohou nyní sloužit bezprostřednímu výrobnímu procesu takové vědy, jako matematika diskrétních veličin a numerická matematika, vyšší algebra a teorie pravděpodobnosti, jaderná fyzika, fyzika elementárních částic, pevných látek a polovodičů, kvantová mechanika, elektrodynamika a elektronika, fyzikální chemie, chemická kinetika a chemie makromolekulárních sloučenin a rovněž biologie a jiné vědy. Kromě toho soudobá revoluce ve výrobních silách (svými potřebami) staví celý proces přeměny vědy v bezprostřední výrobní sílu na zásadně nový kvalitativní základ. Tvoří objektivní základnu pro vybudování principiálně nového systému vědy jako systému povolání k tomu, aby zabezpečoval proces rozvoje materiální výroby, pokud je tento proces spjat s technickými problémy, které mohou být řešeny jen vědecky. Ústřední složkou tohoto nového systému věd se stává komplex věd, který se stále rozšiřuje a stále bouřlivěji rozvíjí, věd spjatých se zkoumáním a s pracováním různých informačních a řídicích systémů.

Soudobá revoluce ve výrobě, jejíž podstatou je automatizace, tato nová revoluce v technologickém způsobu výroby, tedy nejen organicky vstupuje do systému věda – technika, nýbrž je i vedoucím článkem jejího základního přetváření, které nyní označujeme termínem vědeckotechnická revoluce. To znamená, že právě s automa-

¹³ O různých druzích revoluce ve vědě (v obsahu i ve formě poznání) viz v knize autora *Dialektika otaženi a vzájemnosti v evoluci matéríí*. Moskva 1974, s. 339–366.

¹⁴ Marks, K.: *Mašiny. Primeněníje přírodných sil i nauki*. In: *Voprosy istorii jestéstvoznanija i tehniki*, 1968, vyp. 25, s. 75.

¹⁵ Tamže, s. 75–76.

tizací jsou spojeny *základní a pro vědeckotechnickou revoluci nejvíce specifické sociální důsledky* soudobého mnohotvárného revolučního rozvoje vědy a techniky. V naší stati prozkoumáme jen zásadní linii působení vědeckotechnické revoluce na dělnickou třídu v podmínkách socialismu.

*

Fundamentální sociální důsledky automatizace jako hlavního článku celé vědeckotechnické revoluce jsou spjaty s tím, že automatizace jako soudobá revoluce v technologickém způsobu výroby za prvé od základu mění vztah techniky a člověka ve výrobních procesech tím, že kvalitativně přetváří celý obsah lidské práce; za druhé pozvedá proces přeměny vědy v bezprostřední výrobní sílu na principiálně novou úroveň, na ještě vyšší stupeň, než pozvedá mechanizace materiální výrobní proces na vědu užitou v praxi, a vyžaduje hromadně rozšířit produkci vědeckých poznatků jako nezbytné podmínky pro rozvoj výroby materiálních statků. Oba tyto základní aspekty sociálních důsledků automatizace a spolu s ní i vědeckotechnické revoluce bezprostředně souvisí s rozvojem dělnické třídy při přechodu rozvinuté socialistické společnosti ke komunismu.

Podstatu mnohostranných procesů přetváření dělnické třídy za rozvinutého socialismu v podmínkách vědeckotechnické revoluce určuje to, že rozvinutá socialistická společnost je organicky spjata s probíhající vědeckotechnickou revolucí jako s hlavní pákou vytvářející materiální předpoklady pro její přetváření v komunistickou společnost. Takovým svým aspektem, jako je automatizace, vystupuje vědeckotechnická revoluce jako *specificky socialistická* revoluce v technologickém způsobu výroby na rozdíl od mechanizace jako *specificky kapitalistické* revoluce. Přestože automatizace, kterou vyvolávají rozpory výrobních sil vysoce mechanizované jak socialistické, tak i kapitalistické výroby, začíná a do určité míry se rozvíjí za kapitalismu, může se plně rozvinout a dovršit jen za socialismu. Vždyť i mechanizace ve své době dožrála a sporadicky začala v závěrečném stadiu feudalismu, avšak — jak ukazuje průběh této revoluce v technologickém způsobu výroby — roz-

šířila se a definitivně dovršila až po provedení buržoazních sociálních revolucí. Jenom tyto revoluce umožnily rozvoj výrobních sil v rámci mechanizované technologické formy výroby a tento rozvoj — kapitalistická revoluce ve výrobních silách — vedl ke konečnému vítězství kapitalistických výrobních vztahů a přetvořil celý systém těchto vztahů v souladu s jejich vlastním kapitalistickým základem — s kapitalistickým vlastnictvím výrobních prostředků. V této rovině představuje vědeckotechnická revoluce takovým svým aspektem, jakým je automatizace, specificky socialistickou (nebo v obecnějším smyslu komunistickou) revolucí v technologickém způsobu výroby. Na jedné straně může být plně uskutečněna jen za podmínky, že zvýtí socialistické společenské vztahy vlastnictví výrobních prostředků, tj. je slučitelná jen se socialismem, a na druhé straně je povolána vytvořit výrobní síly, které zabezpečí možnost přeměnit celý systém socialistických výrobních vztahů v komunistické vztahy.

Socialistický charakter soudobé revoluce ve výrobních silách podmiňuje to, že technologická a sociální podstata této revoluce je neslučitelná s kapitalistickými vlastnickými vztahy, s podstatou kapitalistické výroby. Stručně řečeno, jádro věci tkví v následujícím:

Technologická báze kapitalistické výroby musí být taková, aby na jedné straně sociální nezbytnosti vstřebávat živou práci kapitálem odpovídala technologická nezbytnost užít živou práci jako doplněk technických prostředků výroby a aby na straně druhé zdrojům kapitalistického zisku (tj. realizaci nadhodnoty obsažené v užitných hodnotách vyrobených prostřednictvím živé práce) odpovídal výrobní rozsah hmotné výroby, který by nedovoľoval vytvářet nadbytek materiálních statků vzhledem k potřebám lidí. Přitom, jak zdůrazňoval Marx, oba tyto základy kapitalistického výrobního způsobu, které vyplývají z jeho podstaty, vzájemně souvisejí: dokud úroveň technického rozvoje vyžaduje vtahovat do výroby lidskou práci, sama její výrobní síla nepostačuje k vytvoření nadbytku hmotných statků. Marx o tom píše: „Pracovní doba jako míra bohatství předpokládá, že samo bohatství se

zakládá na bídě a že volný čas existuje jako protiklad nadbytečné pracovní doby a díky tomuto protikladu.“¹⁶ Ukazuje se tedy, že technologické vtahování živé práce strojem, které spadá v jedno se snahou kapitálu vstřebávat živou práci k získání nadhodnoty, zároveň předpokládá takovou úroveň technologického rozvoje výrobních sil, která ještě nemůže zabezpečit hojnost hmotných statků. Neboť měření bohatství pracovní dobou, jež je jedním ze sociálních základů kapitalismu, tkví technologicky v hromadném užití lidské práce ve sféře výroby hmotných statků. Ukazuje, že tato výroba se neobejde bez značného vynaložení živé lidské práce bezprostředně v jejím průběhu a že kapitalismus využívá tuto okolnost způsobem, který odpovídá jeho sociální podstatě, totiž tím, že zotročuje pracující masy.

Automatizace výroby dovedená k svému logickému konci odstraňuje technologické užití živé pracovní síly bezprostředně ve výrobních procesech. Sociální podstata kapitalismu vyžaduje vtahovat živou pracovní sílu jako doplněk techniky. Proto do té doby, dokud existuje kapitalistický systém výroby, nebude možné úplně dovršit automatizaci jako technologický způsob výroby, který je neslučitelný s technologickouází kapitalismu.

Neslučitelnost úplné automatizace s kapitalismem spočívá ještě v další okolnosti. Automatizace tím, že odstraňuje technologickou nezbytnost hromadně používat lidskou práci ve výrobní oblasti, představuje technologický způsob výroby, který může zajistit hojnost hmotných statků a změnit ekonomiku relativního nedostatku v ekonomiku relativní hojnosti, od základů podřývajíc kapitalistický princip výroby.

Podle Marxe „jakmile práce ve své bezprostřední formě přestala být velikým zdrojem bohatství, přestává a musí přestat být pracovní doba mírou bohatství, a proto směnná hodnota přestává být mírou užité hodnoty. Nadpráce dělnických mas přestala být podmínkou rozvoje všeobecného bohatství, právě tak jako *nepráce nemnohých* přestala být podmínkou rozvoje všeobecných sil lidské hlavy. Tím se

hroubí výroba založená na směnné hodnotě a bezprostřední proces hmotné výroby se zbavuje formy nedostatku a antagonismu. Osobnost se svobodně rozvíjí; a proto dochází nikoli ke zkrácení nutné pracovní doby, aby se zvýšila nadpráce, nýbrž ke snížení nutné společenské práce na minimum. Tomu v těchto podmínkách odpovídá umělecký, vědecký atp. rozvoj osobnosti díky času, který takto mají všichni k dispozici, a prostředkům, jež se pro to vytvořily“.¹⁷

Avšak práce ve sféře hmotné výroby přestává být hlavní podmínkou bohatství, pracovní doba ve sféře výroby hmotných statků přestává být mírou bohatství, nadpráce dělnických mas přestává být podmínkou pro rozvoj všeobecného bohatství a nepráce nemnohých přestává být podmínkou rozvoje všeobecných sil lidské hlavy právě na základě a v důsledku širokého rozvíjení a dovršení automatizace hmotné výroby. A právě na tomto základě se umožňuje svobodný rozvoj osobnosti, snížení nutné pracovní doby na minimum a přeměna práce v oblasti materiální výroby v umělecký, vědecký apod. rozvoj jednotlivců.

Toto všechno znamená, že soudobá revoluce v technologickém způsobu výroby a spolu s ní i vědeckotechnická revoluce jako celek jsou neslučitelné s kapitalismem. Všech těchto výsledků automatizace je možno dosáhnout jen za socialismu. Nejen to – tyto výsledky představují právě základní sociálně politické cíle, které si staví socialistická společnost při výstavbě komunismu a za něž aktivně bojují pracující masy socialistické společnosti a v první řadě dělnická třída ve čele se svým předvojem, komunistickou stranou.

Skutečně, vycházíme-li z Leninovy definice třídy,¹⁸ musíme dělnickou třídu za socialismu považovat za velkou skupinu lidí, která se zabývá průmyslovou výrobou a jejím dovedením k spotřebiteli v podnicích, jež jsou jejím společným vlastnictvím. a která organizuje práci a řídí ekonomiku i společnost vcelku prostřednictvím svých demokraticky zvolených představitelů. Dělnická třída je hlavní výrobní silou hmotné výroby. Je to třída, která vykoná-

¹⁶ Marks, K., Engels, F.: *Sočinenija*, t. 46, část II. Moskva 1969. s. 217.

¹⁷ Tamže, s. 214.

¹⁸ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 29. Praha, SNPL 1955, s. 415.

vá základní druh produktivní práce. Zároveň hraje hlavní úlohu nejen v hmotné výrobě, nýbrž i v politickém řízení společnosti.

Dělnická třída je však první třída v dějinách, která nemá zájem zvětšit své panství a která pod vedením komunistické strany vede důsledný sociálně ekonomický, politický a ideologický boj za odstranění všech třídních rozdílů při přetváření socialismu v komunismus. Učení o materialistickém základu dějin, vypracované Marxem a Engelsem, a reálný boj dělnické třídy za vybudování socialismu a komunismu přesvědčivě dokazují, že se vznikem dělnické třídy přechází vedoucí úloha v dějinném vývoji lidstva na tuto třídu jako na „třídu, která se pro celé své společenské postavení může osvobodit jedině tím, že odstraní jakékoli třídní panství“.¹⁹

Klasikové marxisticko-leninského učení zjistili, že třídní rozdíly mezi lidmi jsou podmíněny jejich místem ve společenské výrobě a v důsledku toho jejich vztahem k vlastnictví.²⁰ Dokázali rovněž, že existence tříd je v určitých dějinných etapách nevyhnutelná v důsledku nedostatečného rozvoje hmotné výroby. Právě slabý rozvoj výrobních sil podmiňuje na jedné straně nezbytnost dělby práce na fyzickou, produktivní, a na duševní, neproduktivní práci a na straně druhé nezbytnost toho, že fyzickou práci jako jediné produktivním druhem práce se zabývá ohromná většina členů společnosti. Proto „mají-li být odstraněny třídy,“ napsal V. I. Lenin, „je třeba předně svrhnout statkáře a kapitalisty. Tuto část úkolu jsme splnili, ale je to jen část, a přitom nejtěžší část. Mají-li být odstraněny třídy, je třeba za druhé odstranit rozdíl mezi dělníkem a rolníkem, udělat ze všech pracovníky. To se nedá udělat naráz. To je úkol mnohem těžší a nezbytně vyžaduje dlouhé doby. Je to úkol, který nelze vyřešit svržením té či oné třídy. Je možné jej řešit jen organizační přestavbou celého společenského hospodářství...“²¹

Tato přestavba v širokém smyslu vytváří

odpovídající ekonomický základ pro úplné odstranění třídních rozdílů a pro odumírání státu. Tímto ekonomickým základem je podle Lenina „tak vysoký stupeň rozvoje komunismu, na kterém mizí protiklad mezi prací duševní a fyzickou, na kterém tudíž mizí jeden z nejdůležitějších zdrojů dnešní společenské nerovnosti, a to zdroj, jenž naprosto nemůže být naráz odstraněn pouhým převedením výrobních prostředků do společného vlastnictví, pouhým vyvlastněním kapitalistů“.²² Odstranění této nerovnosti vyžaduje podle Lenina „nesmírný rozvoj produktivních sil“, vyžaduje jejich rozvoj dospívající „k odstranění dělby práce, k odstranění protikladu mezi prací duševní a fyzickou, k přeměně práce v „první životní potřebu““.²³

Kdy dospěje rozvoj výrobních sil za socialismu k tomuto stupni? Klasikové marxismu-leninismu ponechávali tuto otázku stejně jako otázku konkrétních forem odstranění všech třídních rozdílů zcela otevřenou, neboť, jak poznamenával V. I. Lenin, „podkladu k řešení takových otázek není“.²⁴

Přechod socialistické společnosti do stadia zralého socialismu a její organické sepětí se soudobou vědeckotechnickou revolucí nyní už dává jistý konkrétní materiál pro řešení těchto otázek. Postupně s rozvíjením soudobé revoluce ve výrobních silách se stává stále zřejmější, že právě tato revoluce a spolu s ní i vědeckotechnická revoluce vcelku, jíž prakticky uskutečňuje celá společnost a především dělnická třída pod vedením komunistické strany, vedou k vytvoření všech materiálních předpokladů pro odstranění dělby práce a podstatných rozdílů mezi fyzickou a duševní prací, která udělá ze všech členů společnosti pracovníky zaujímající stejné místo v systému výroby.

Rozvinutá socialistická společnost je skutečně schopna dovést automatizaci hmotné výroby do jejího logického konce, tj. odevzdat různým třídám determinovaných, adaptabilních a dokonce sebeorgani-

¹⁹ Marx, K., Engels, B.: *Spisy*, sv. 19. Praha, SNPL 1966, s. 137.

²⁰ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 6. Praha, SNPL 1953, s. 262–263.

²¹ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 30. Praha, SNPL 1955,

s. 107–108.

²² Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 25. Praha, SNPL 1956, s. 482.

²³ Tamže, s. 482.

²⁴ Tamže, s. 482.

zujících se automatů²⁵ všechny svou podstatou čistě technické funkce fyzické a duševní práce, které dříve vykonával člověk bezprostředně v samém procesu hromadné hmotné výroby. S rozvojem automatizace je člověk postupně stále méně prostředkem výroby životně nezbytných hmotných statků a své funkce takového prostředku odevzdává odpovídajícím automatickým systémům. S dovršením automatizace člověk poprvé přestane být včleněn do bezprostředního chodu procesů hromadné výroby. Jak předvídal Marx, když analyzoval vývojové tendence strojní velkovýroby, „místo toho, aby byl hlavním činitelem výroby, stává se dělník vedle ní“.²⁶ Sféra materiální výroby přestane hromadně pohlcovat lidské síly. Všichni lidé se změni v pracovníky, v pracující, jejichž činnost se bude rozvíjet vedle sféry hromadné plně automatizované hmotné výroby. Tím zanikne rozdíl mezi lidmi, pokud jde o jejich místo ve sféře výroby, a tudíž i dělba práce na různé druhy fyzické, produktivní, a duševní, neproduktivní práce, která zůstává základem třídních rozdílů mezi lidmi.

To však neznamená, že se postupně s rozvojem automatizace dělnická třída početně zmenšuje a že ztrácí svou vedoucí úlohu při budování komunistické společnosti. Takový názor na osudy dělnické třídy v podmínkách vědeckotechnické revoluce může vzniknout jen při jednostranném pojetí dělnické třídy jako třídy lidí, kteří se zabývají převážně fyzickou prací v materiální výrobě, která je spjata s řízením strojní techniky v samotném průběhu výrobních procesů. Takový názor může vzniknout jen tehdy, absolutizujeme-li činnost, kterou dělnická třída vykonává v soudobé mechanizované a částečně automatizované výrobě, jen tehdy, považujeme-li tu činnost za kritérium dělnické třídy. Ve skutečnosti postupně s rozvojem automatizace, jež opravdu vede k snížení počtu dělníků zaměstnaných fyzickou a netvůrčí, monotónní duševní prací v hmotné výrobě, se zároveň kvalitativně přetváří produktivní práce.

Produktivní práce je vlastně kategorií, která v různých etapách společenského vývoje nevyhnutelně vyjadřuje historicky odlišný obsah a je spojena s činnostmi různých tříd. Jak poznamenává Engels, od vzniku tříd nebylo nikdy období, kdy by se společnost mohla obejít bez pracující třídy, třídy zabývající se produktivní prací a v základě činné ve výrobě hmotných statků. „Název a sociální postavení této třídy se měnily,“ píše Engels, „místo otroka nastoupil nevolník a toho zase vystřídal svobodný dělník... Jedno však je jisté: ať ve vyšších, neproduktivních vrstvách společnosti došlo k jakýmkoli změnám, bez třídy výrobců společnost žít nemohla. Tato třída je tedy nezbytná za všech okolností, i když musí přijít doba, kdy nebude třídou, nýbrž bude zahrnovat celou společnost.“²⁷ Právě automatizace zabezpečuje přeměnu dělnické třídy, zabývající se nyní fyzickou a duševní prací bezprostředně v procesech hmotné výroby, ve třídu, jež zahrne celou společnost, avšak ne na základě té produktivní práce, která je jí vyhrazena v současnosti, nýbrž na bázi kvalitativně nového typu produktivní práce, již se budou zabývat všichni členové komunistické společenské soustavy.

Fyziokraté kdysi považovali za produktivní práci jen zemědělskou práci, která skutečně hrála prvořadou úlohu v hmotné výrobě. Avšak s rozvojem velkovýroby, jak ukázal Marx, se toto hledisko stalo nepodstatné. Základním druhem produktivní práce se stala práce dělníka v mechanizované výrobě. V etapě komplexní mechanizace se tato práce stává převážně prací spjatou se zpracováním informací ve výrobních procesech a s řízením strojů, zatímco dříve byla převážně fyzickou prací. Avšak tato přeměna obsahu produktivní práce (a právě s tímto obsahem se nyní spojuje pojem „dělnická třída“) vůbec nečiní tuto práci o mnoho lehčí a přitažlivější, než byla dříve. Tato práce je pro dělníka neméně těžká a únavná a vyvolává ani ne tak fyzické, jako psychické napětí a psychickou únavu. Automatizace nahrazuje tuto práci a definitivně vyčleňuje děl-

²⁵ O zákonitostech přechodu od vytváření determinovaných k vytváření adaptabilních (kybernetických a seberegulujících, tj. bionických) automatů viz v autorově stati *Logikata na vznikvaneto na bionikata*. In: *Filosofska Mysl*, č. 10, 1969.

²⁶ Marks, K., Engels, F.: *Sočinenija*, t. 46, část II. Moskva 1969, s. 213.

²⁷ Marx, K., Engels, B.: *Spisy*, sv. 19. Praha, NPL 1966, s. 314.

nika z bezprostředního průběhu výrobních procesů.

Avšak toto vyčlenění je možné jen na základě širokého a bohatého využití výsledků vědy. Zpočátku se tyto výsledky využívají tím, že se budují mechanizované a automatizované soustavy, které vyžadují od dělníků, aby zvládli inženýrské a technické poznatky na vysoké úrovni. S rozvíjením a dovršením automatizace se základní podmínkou fungování a vývoje hmotné výroby stává ani ne tak doplnění automatizovaných objektů vysoce kvalifikovanými dělníky, jako produkce vědeckých poznatků, rozvíjení zásadně nových, základních výzkumů a provádění vývojových konstrukčních prací za účelem aplikace jejich výsledků v hmotné výrobě. Rozvoj automatizace, který vyžaduje přeměňovat stále větší množství vědeckých poznatků v bezprostřední výrobní sílu, přeměňuje duševní, vědeckou produkci v základní podmínku a v bezprostřední faktor výroby hmotných statků.

Dříve byla vědecká práce dost nepatrnou oblastí lidské činnosti a byla dost vzdálena oblastí hmotné výroby jako oblastí produktivní práce. Rozvoj automatizace ještě více vyžaduje přeměnit práci ve sféře vědecké produkce ve vysoce masovou práci. Objektivně vede také k přeměně vědecké práce v bezprostředně produktivní práci. S rozvojem automatizace se tak do oblasti hmotné výroby vtahuje stále větší množství lidí zabývajících se vědeckou prací, která se přeměňuje v bezprostředně produktivní práci v té míře, v jaké se odstraňuje ze sféry hmotné výroby živá práce, fyzická i duševní, avšak netvůrčího a monotónního charakteru.

V kapitalistické společnosti to znamená, že vědeckotechnická revoluce proletarizuje ty vrstvy obyvatelstva, které tradičně nikdy nepatřily k dělnické třídě. V socialistické společnosti proces přeměny vědy v bezprostřední výrobní sílu (jako nezbytná podmínka osvobození člověka od technologické závislosti v oblasti hmotné výroby) znamená na jedné straně přeměnu soudobé dělnické třídy a na straně druhé přeměnu sociálních skupin zabývajících se prací, která dříve nebyla bezprostředně produktivní, v pracovníky zabývající se různými druhy tvůrčí práce mimo sféru

plně automatizované výroby, avšak přitom takovými druhy práce, z nichž každá je bezprostředně produktivní, avšak přesto není prací bezprostředně v procesech hromadné hmotné výroby.

Zahálka se nemůže stát způsobem lidské životní praxe nejen proto, že samo fungování a rozvoj automatizace předpokládá produktivní lidskou práci, avšak v jiné formě, než jak tomu bylo v podmínkách předcházejících výrobních způsobů. Zahálka nemůže být způsobem životní praxe člověka také proto, že je v rozporu s podstatou jeho životní praxe. Jak známo, člověk se nerodí hotový, ale formuje se společenskými vztahy, jejichž základem jsou výrobní vztahy. A lidská práce v hmotné výrobě, objektivně nezbytná pro nedostačnou úroveň vědeckotechnického pokroku, lidská práce při výrobě věcí uspokojících nezbytné potřeby lidského života není v zásadě ničím jiným než specifickou formou produkce člověka samého. utvrzení lidské osobnosti a rozkvětu jejich fyzických a duševních sil.

V podmínkách antagonistických formací nabývá lidská práce v první řadě podoby produkce věcí a kapitalismus plně přeměňuje lidskou práci ve výrobu věcí, a ne v rozvoj samého člověka. Tím dodává charakteru lidské práce v mechanizované výrobě, která je technologicky doplňkem stroje, krajně odcizený ráz a přeměňuje produkt vyrobený člověkem nikoli v prostředek rozvoje potenci člověka, nýbrž v prostředek jeho zotročení.

Soudobá vědeckotechnická revoluce v podmínkách socialismu se stává objektivním základem pro úplné překonání tohoto odcizení prostřednictvím radikální přeměny samého charakteru lidské práce. Vytváří technologickou bázi pro přeměnu lidské práce produkující věci v práci produkující samého člověka, jeho fyzické a duševní schopnosti, v lidskou tvůrčí činnost směřující ke zdokonalení člověka samého. Všem druhům lidské činnosti probíhající po dovršení automatizace vedle hmotné výroby a ne v ní samé budou lidé mimořádně aktivně a plně dávat své síly jako *nutné* práci – nutné k vytvoření všestranné, fyzicky i duševně rozvinuté lidské osobnosti. Na všech druzích lidské činnosti, na veškeré nutné práci člověka

bude už patrna počef vysoké tvůrčí aktivity.

Charakter této tvůrčí činnosti — lidské práce mimo sféru hmotné výroby — bude na pohled připomínat řemeslnickou tvorbu. Lidská činnost *vedle* hromadné materiální výroby bude jako by návratem na novém základě, návratem k řemeslnické činnosti v ruční hmotné výrobě, která směřovala především k vytváření hmotných statků, avšak dávala vyráběným věcem charakter osobitých uměleckých výtvořů a byla tvůrčí činností směřující také k vytváření mnohostranně rozvinutého člověka. Jak píše Paul Lafargue, „díky příznivým podmínkám, v nichž probíhala jeho práce, byl řemeslník mnohostranně rozvinutým člověkem. Byl současně pracovníkem jak fyzickým, tak duševním.“²⁸

Za kapitalismu pracuje dělník už v úplné jiných podmínkách, jeho práce má strojový ráz a je zcela zbavena tvůrčího charakteru, umožňujícího mnohostranně rozvinout osobnost. Neboť kapitalismus směřuje nikoli k vytváření lidské osobnosti, nýbrž k vytváření věcí prostřednictvím lidské osobnosti, kterou redukuje na přídavek stroje.

Lidská práce *vedle* materiální výroby — a toho lze dosáhnout jen v podmínkách socialismu — se znovu jakoby vrací k práci řemeslníka, ale na rozdíl od ní se bude realizovat v ještě příznivějších podmínkách a nabude charakteru vytváření ne věcí nutných pro člověka komunistické budoucnosti (tyto věci budou vyrábět plně automatizované podniky bez podstatné přímé účasti člověka), nýbrž uměleckých výtvořů. Tato produkce bude vyžadovat i fyzickou i duševní práci a bude vytvářením především mnohostranné lidské osobnosti. Bude to produkce nepodřízená rytmu stroje, determinovaného nebo adaptabilního automatu, nýbrž rytmu samého člověka, a proto ho nebude zatěžovat, nýbrž bude rozvíjet jeho fyzické a duševní schopnosti.

Taková tvůrčí práce uspokojující nejvyšší potřeby lidské osobnosti, potřeby tvůrčí činnosti, které nemohou být uspokojeny prostřednictvím strojové automatizované výroby, práce jako způsob odhalení a rozvinutí všech lidských schopností bude mít

charakter jednoty fyzické a duševní práce, jako tomu bylo kdysi u práce řemeslníka. Avšak lidská práce vedle automatizované hromadné výroby (a ne v samém „organizmu“ výroby člověku nejnútnejších hmotných statků, jak to bylo charakteristické pro technologické formy výroby, které předcházejí plně automatizované formě) se bude zásadně lišit od práce řemeslníka tím, že hlavním momentem v ní bude nikoli vytváření věcí, nýbrž člověka samého. Jednota fyzické a duševní lidské práce při vytváření věcí bude přetvořena v jednotu fyzické a duševní lidské práce při vytváření člověka samého. Technický pokrok v podmínkách socialismu tím získává neobyčejně humanistické zaměření, neboť osvobozuje lidské síly pro tvůrčí činnost, pro vytváření a vlastní rozvoj člověka samého.

* * *

V podmínkách socialismu vede tedy vědeckotechnická revoluce k podstatným pozitivním změnám v dělnické třídě. Od základu mění obsah její činnosti v hmotné výrobě, vyžadující celkové zvýšení její kvalifikace i vzdělanostní úrovně a saturaci dělnické práce vědou. Podmiňuje stále se zvětšující význam dělnické třídy v komunistické výstavbě. Dějiny potvrdily správnost marxisticko-leninského učení o vedoucí úloze dělnické třídy při přeměně kapitalistické společenské soustavy v komunistickou. Ze všech tříd, které si ve dvacátém století činily nárok na vůdčí roli při progresivním revolučním přetváření společnosti, se jen dělnická třída ukázala schopnou plnit tuto úlohu do konce a vést boj pracujících mas za sociální pokrok. Ukázala a reálně proktestila lidstvu cestu k pravé svobodě. A dějiny dále potvrzují správnost tohoto učení v podmínkách vědeckotechnické revoluce, správnost teze, že přítomnost i budoucnost lidstva je nerozlučně spojena s uskutečňováním vedoucí úlohy dělnické třídy při sociální přestavbě světa v souladu s komunistickým ideálem celého lidstva.

V soudobých podmínkách nabývá zvláštního významu zkoumání kvalitativních změn, které probíhají v dělnické třídě pod vlivem vědeckotechnické revoluce. Jak zná-

²⁸ Lafarg, P.: *Sočinenija*, t. 2. Moskva 1928, s. 394—395.

mo, nepřetržitě se snižuje počet osob zabývajících se fyzickou prací a vzrůstá podíl duševní práce ve výrobní činnosti dělníků. Jak jsme se pokoušeli dokázat výše, generální linie rozvoje vědeckotechnické revoluce v takovém aspektu, jakým je automatizace výroby, rodí tendenci plně nahradit člověka stále složitější automatickou technikou jako prostředek uskutečňování těch nebo oněch svou podstatou čistě technických operací, které tvoří ten nebo onen výrobní proces.

Pro buržoazní a maloburžoazní ideology je znakem dělnické třídy ruční nebo strojová fyzická práce, ubohá životní úroveň a nízká kulturní úroveň i úroveň všeobecného vzdělání. Na tomto základě tito ideologové tvrdí, že dělnická třída v podmínkách vědeckotechnické revoluce zaniká a že vedoucí úloha v sociálně historickém procesu přechází k intelektuální vědeckotechnické elitě, k inteligenci. Nepřihlízejí však k tomu, že vědeckotechnická revoluce zvyšuje úlohu dělnické třídy nikoli prostým čistě kvantitativním zvětšením počtu dělníků zabývajících se fyzickou nebo duševní prací bezprostředně v samých procesech hmotné výroby. Vědeckotechnická revoluce toho dosahuje kvalitativními změnami, základní přeměnou samé podstaty produktivní práce a tím, že odstraňuje děl-

níky ze sféry vlastních výrobních procesů. To předpokládá, že se zároveň zvětšuje kategorie lidí, jejichž činnost se ve stále větší míře stává produktivní prací, nehledě na to, že sféra této činnosti není bezprostřední sférou procesů výroby hmotných statků. V podmínkách vědeckotechnické revoluce produktivní práce — práce, bez níž není možné fungování a rozvoj „organismu“ hmotné výroby (který se stává stále více technickým) — vtahuje do sféry své působnosti vědu a duševní produkci a zároveň s tím formuje principiálně nového dělníka, nového svou duchovní tvářností i svou pracovní činností, jenž se stává stále více tvůrčím pracovníkem rozvinuté socialistické společnosti, svou sociální strukturou stále stejnorodější.

V této linii působení vědeckotechnické revoluce na dělnickou třídu a další společenské skupiny se projevují nejzásadnější sociální důsledky vědeckotechnické revoluce, tendence a perspektivy rozvoje dělnické třídy v sociálně ekonomicky i politicky stejnorodý pracující lid celé komunistické společnosti. Tyto tendence a perspektivy ukazují, že dělnická třída byla a zůstává vedoucí silou ve všech etapách budování komunismu.

Přeložila Dagmar Vichnarová